

bankéř první republiky

život dr. jaroslava preisse / pavel kosatík

/mladá fronta

bankéř první republiky

život dr. jaroslava preisse / pavel kosatík

/mladá fronta

Předmluva

History doesn't repeat itself, but it does rhyme.

Mark Twain

Nespočetněkrát bylo řečeno a napsáno, že historie se v mnohém opakuje a že my se často potýkáme s problémy, s nimiž zápolili již naši předci. Není pochyb o tom, že zejména mezi obdobími první republiky a polistopadovým vývojem lze nalézt řadu podobností. Pro centrálního bankéře stojí za zdůraznění přinejmenším budování finančního sektoru v podstatě prakticky od nuly. Jako jsme se my potýkali v 90. letech s krizí bankovního sektoru, čelily podobným potížím autority v letech dvacátých. Stejně jako před pár lety u nás, anebo koneckonců v řadě zemí světa v současné době, vedly se i tehdy vášnivé polemiky o formách podpory bank, a zejména o míře účasti státu na jejich záchraně.

V jednom aspektu byla naše situace v devadesátých letech asi těžší, neboť po více jak čtyřiceti letech centrálního plánování jsme měli ekonomiku prakticky bez soukromého kapitálu, a zejména jsme postrádali znalost, jak řídit firmy v tržní ekonomice. O neexistenci institucí a infrastruktury včetně odpovídajícího právního rámce pro fungování tržní ekonomiky ani nemluvě. O nic jednodušší ovšem nebyla situace ani ve dvacátých letech minulého století, kdy tehdejší firmy a trhy byly poznamenány rozpadem Rakousko-Uherska, resp. v důsledku tohoto rozpadu zcela zmizely. Z politických důvodů nebylo například přijatelné, aby firmy zůstaly

v rakouských či německých rukách, natož aby firmy z těchto zemí mohly v novém Československu investovat. Pro případné investory z jiných zemí jsme zase byli zcela novou a neznámou entitou. Jedním z důsledků pak bylo, že ekonomika poznamenaná první světovou válkou obtížně sháněla financování, neboť v této době nám nikdo nechtěl půjčit.

Zpětně nezbyvá než obdivovat tehdejší tvůrce hospodářské politiky, že dokázali zemi provést tolika úskalími a že přes „velmi živý“ vývoj na politické scéně (nepřipomíná nám to něco?) Československo zůstalo před druhou světovou válkou jednou z mála demokracií v Evropě, a především zůstalo ekonomicky stabilní zemí s pevnou měnou a nízkou inflací. Kritici již tehdy pochopitelně říkali, že měna byla až příliš pevná a že vývoj ekonomiky poškozovala, faktem však zůstává, že hyperinlace v Německu a Maďarsku z tehdejší doby vstoupily do učebnic jako odstrašující příklady, kdežto na vývoj československé ekonomiky dnes vzpomínáme s nostalgií.

Tyto a další souvislosti mě napadají při čtení skvělého životopisu jedné z klíčových osobností první republiky, Jaroslava Preisse, z pera Pavla Kosatíka. Kosatíkovy texty čtu rád právě proto, že pro čtenáře historii „polidšťuje“; připomíná, že za daty, čísla a fakty jsou konkrétní lidé, kteří museli přijímat rozhodnutí, často v obtížných situacích. Přiblížením těchto osobností a jejich uvažování pomáhá Pavel Kosatík pochopit kontext doby a její mentalitu.

Kniha o Preissovi bezpochyby takovou knihou je a přes moji snad ne zcela zanedbatelnou znalost vývoje ekonomiky dvacátých a třicátých let mi přinesla nové pohledy na tehdejší dění. Vydání knihy se snad ani nedalo lépe načasovat. Stejně jako před více než osmdesáti lety i my jsme se ocitli na prahu období Velké deprese a vlády a centrální banky na celém světě v mnoha případech sáhly po bez-

precedentních zásazích do chodu tržní ekonomiky. Jedním z rizik reakce na ekonomickou krizi byl a je nárůst protekcionismu, stejně tak zůstává platné riziko politického extremismu. Je zajímavé vidět, jak se i osobnosti typu Preisse posouvaly během třicátých let postupně až k extrémní pravici, neboť politické a ekonomické obtíže mnohdy vedou k volání po vládě pevné ruky. Odtud už je pak jen krůček k diktátorským režimům.

Jsem přesvědčen o tom, že historie se tentokrát nebude opakovat, že se vyhneme Velké depresi, natož pak politickým excesům, a že zůstane jen u paralel mezi začátkem 20. a 21. století. V každém případě zasvěcený pohled na tehdejší dobu prostřednictvím klíčové postavy finančního světa dvacátých a třicátých let v naší zemi je inspirativní a i dnes nutí k zamyšlení.

Zdeněk Tůma

Guvernér ČNB

Prolog

V noci z 30. na 31. květen 1945 byl ve svém venkovském sídle, velkostatku Lavičky u Orlíku, zatčen bývalý vrchní ředitel Živnostenské banky dr. Jaroslav Preiss. Před několika dny doslova pár kilometrů odtud, u Milína na Příbramsku, skončila druhá světová válka. Že zároveň cosi jiného, v lecčem stejně nebezpečného začíná, si v prvních týdnech po-revolučních zmatků a euforie skoro nikdo neuvědomoval.

Zatčení se odehrálo rychle; Preiss se pouze jednoho z mužů, kteří ho zatýkali a který se mu představil jako Štolovský, stačil zeptat, z jakého důvodu je zajišťován. Muž odpověděl, že na rozkaz vysoké osobnosti, její jméno však nesdělil. Pak muži doktora Preisse naložili do auta a odjeli s ním směrem k hlavnímu městu.

V ranních hodinách ho doručili do vazby ředitelství Národní bezpečnosti v Praze. V těch dnech se tam shromažďovali zatčení spolupracovníci minulého režimu – Němci i Češi, gestapáci, kolaboranti, aktivističtí novináři, členové nacistických organizací. Preiss, který se pokládal za nevinného, by lépe pochopil, jaký osud je pro něj připraven, kdyby měl možnost uvidět obálku svého vyšetřovacího spisu – referent ministerstva vnitra dr. Vladimír Mudra, který dostal jeho případ na starost, do předtištěné kolonky, kam se normálně zapisuje povolání a postavení zatčeného, napsal: „Dr. Jaroslav Preiss, bývalý ředitel Živnobanky, největší nepřítel pracujícího lidu, předseda druhé vlády (té právě v pozadí), prodavač první republiky Němcům a tak dále.“

V době zatčení bylo Preissovi pětasedmdesát let a trpěl řadou nemocí. Vyšetřovatelé s výsledky nespěchali a prostředí vazební věznice s „revolučním“ způsobem zacházení s lidmi mu také na zdraví nepřidaly – takže už po šesti týdnech, 12. července, musel být převezen do vězeňské nemocnice krajského soudu na Pankráci. Diagnóza zněla: zánět žil v obou dolních končetinách. Ani vězeňská správa však s převozem nespěchala – když se k němu rozhodla, byla lékařská správa stará čtyři dny.

V té době už veřejnost věděla z novin, že bývalý šéf Živnostenské banky a muž přezdívaný kapitán československého průmyslu je za mřížemi. Vyšetřovatel připravoval oficiální žalobu a nyní, po oznámení v tisku, se objevilo i několik žalob soukromých. Už dva týdny po Preissově zatčení ho například udala jedna z jeho zaměstnankyň, že za války přijímal nacistické důstojníky a jiné podezřelé návštěvy. Preiss se hájil tím, že úředníci gestapa u něj sice vykonali několik návštěv, všechny však souvisely s jeho trojím protektorátním vyšetřováním, které v prvních dvou případech skončilo napomenutím a v posledním případě pohružkou koncentračním táborem a pokutou pět milionů korun. Na konci července udal Preisse pražský živnostník za to, že mu v letech těsně po první světové válce Živnostenská banka vedená Preissem odmítla vyplatit několik set tisíc korun. Vyšetřovatel si s těmito žalobami nevěděl rady a nakonec je odložil jako bezpředmětné.

Policejní vyšetřování však pokračovalo. K výsledku byl Jaroslav Preiss předveden 27. září 1945. Trval na své nevině: „Sám si naprosto nejsem vědom ničeho, co by odůvodňovalo moje zajištění, protože po celou dobu okupace jsem žil soukromým životem penzisty.“ Bránil se, že absolvoval trojí zápal plic, má nemocné srdce a ledviny a trpí zánětem žil – ze všech těchto důvodů na radu lékaře v protektorátních letech nevycházel příliš na veřejnost.

Jakoby na potvrzení těchto slov se jeho zdravotní stav na Pankráci rychle zhoršoval. Na čtená upozornění Preissovy rodiny se tedy 19. října ve věznici uskutečnilo lékařské konsilium, kterého se kromě MUDr. Františka Navrátila, ošetřujícího lékaře Preissovy rodiny, zúčastnil i Preissův celoživotní přítel a známý lékař-internista prof. MUDr. Josef Pelnář. Do závěrečné zprávy napsal, že po čtyřech a půl měsících vazby shledává Preisse velmi změněným tělesně i duševně, že se vážně zhoršila jeho srdeční choroba i otoky na nohách, zejména se však prudce změnilo Preissovo chování: „Při jeho habituelním optimismu a povaze celkem veselé, při jeho vždy přesném způsobu vyjadřování, který se blíží takřka definicím, jak to léta znám, je dnes nápadné, že mluví bez plánu, nedrží nit rozhovoru, nevzpomíná na slova a tu a tam plete názvy, zvláště jména vlastní, a stále upadá v křečovitý pláč...“

Konsilium mělo jednoznačný závěr: pacient není schopen další vazby a musí se léčit buď na klinice, nebo v sanatoriu, jinak je ohrožen jeho život. Přesto trvalo ještě téměř celý další měsíc, než komunistický ministr vnitra Nosek 12. listopadu 1945 rozhodl o tom, aby byl Preiss převezen do některé veřejné pražské nemocnice. Rodina mezitím nezhálela a bombardovala žádostmi o Preissovo propuštění další instituce – několik dopisů bylo doručeno také prezidentu Benešovi a jeho manželce paní Haně. Vesměs je vyřizoval Benešův kancléř Smutný a je třeba říci, že si s nimi nedal velkou práci – na jedné straně Preissovu rodinu ujišťoval o úsilí, které bude ve věci vyvinuto, a o tom, že jim o všech novinkách dá zprávy, na druhé straně žádosti vyřizoval tím způsobem, že je s minimálním komentářem postupoval „k laskavému uvážení“ ministru vnitra Noskovi. Poměr strany, jejímž byl Nosek oddaným členem, k Preissovi byl všeobecně znám, a tak Smutný musel vědět, že výsledkem jeho „intervenčí“ nemůže být nic jiného než mlčení. Ale byla revoluční doba.

Dny tedy plynuly dál a nic se nedělo: teprve 21. listopadu byl Preiss z Pankráce propuštěn a předán do domácího ošetřování.

Jeho pobyt na svobodě však netrval dlouho. Podruhé byl zatčen 14. ledna 1946 a o dva dny později byl předán přímo do vyšetřovací vazby Národního soudu v Praze, vytvořeného k souzení a potrestání zločinců z doby protektorátu. Policie využila času ke shánění důkazů; teď už jí Preiss neměl uniknout.

Nové řízení se opíralo o svědecké výpovědi tří Preissových blízkých spolupracovníků: dr. Josefa Kislingera, českého Němce, za první republiky významného průmyslníka a generálního tajemníka organizace sudetoněmeckých podnikatelů Hauptverband der Industrie; dále Oldřicha Steklého, někdejšího Preissova osobního tajemníka, a konečně dr. Vlastimila Šádka, bývalého generálního tajemníka nejsilnější podnikatelské organizace v první republice, Svazu československých průmyslníků. S pomocí těchto tří svědků měl být Preiss usvědčen z piklů proti republice.

Rozhodující roli v dokazování měl podle vyšetřovatelů sehrát takzvaný Kislingerův archiv, zejména deníky, které si Josef Kislinger psal od roku 1921 a jež se bezpečnostním orgánům podařilo zajistit. Deníky přirozeně kromě řady jiných věcí obsahovaly i záznamy o rozhovorech s Preissem, s nímž byl Kislinger vzhledem ke své funkci v pravidelném styku. V prvních měsících po osvobození každá zmínka o spolupráci s Němci vzbuzovala emoce, a zdá se, že i vyšetřovatel, který z deníků „vhodné“ citáty vybíral, těmto emocím vyšel vstříc, pokud jim rovnou nepodleh.

Deníkové zápisy, které měly Preisse usvědčit, se nezapjatému oku současníka jeví jako běžné záznamy o hospodářských jednáních, ze kterých při nejlepší vůli nelze vyčíst nic o protistátních spikleneckých rejdech chystajících hit-

lerovskou okupaci republiky. Celá záležitost měla navíc až komické rysy, protože komunistický vyšetřovatel v Kislingerovi „vytěžoval“ svědka, který se s Preissem znal už od roku 1915, kdy ho jako úředník rakousko-uherské státní policie zatýkal za velezradu. Před policií se tedy nyní, na počátku roku 1946, rozevíralo neobvyklé aranžmá: bývalý rakouský policajt měl ve službách rodící se lidové demokracie svědčit proti muži, kterého už jednou uvěznil za organizování všeslovanského hnutí.

Vyšetřovatel však už vůbec netušil, že Josef Kislinger se tehdy, za první světové války, k Preissovi zachoval neobyčejně korektně a založil tak vlastně přátelství, které mezi oběma muži přetrvalo desítky let. Kdyby to policie věděla, patrně by Kislingera jako svědka vůbec nevybrala. Teď však už řízení probíhalo a na změnu bylo pozdě; ukazovalo se v něm tedy, že pro Kislingera je Preiss československým vlastencem dál. Údaje, které Kislinger při výslechu ke svým deníkům doplnil, potvrzovaly, že je vyšetřovatelé vytrhli z kontextu, špatně pochopili anebo rovnou zkreslili jejich obsah. Pokud měl být zachován vážný průběh řízení, nebylo možné Kislingerovo svědectví použít.

Jako příklad může posloužit Kislingerův zápis z března 1935. Uprostřed předvolební kampaně vystoupil Preiss v Teplicích na shromáždění Hauptverbandu der Industrie a v emocionálním projevu nabídl německým průmyslníkům spolupráci na bázi „rovný s rovnými“. Mezi komunisty tato řeč vyvolala poprask a nyní, v lednu 1946, se jí tedy chytili vyšetřovatelé, kteří v ní viděli jeden z důkazů, jak Preiss zval Hitlera do republiky. Kislinger, svědek a účastník událostí, však hodnotil řeč jinak a promluvil v Preissův prospěch: „Řeč dr. Preisse byla nesena předvolebním duchem a směřovala k umírnění protiv, které vyvstaly na počátku republiky

tím, že národní a státní moc přešla do rukou Čechů a hospodářská síla zůstala v rukou Němců. Tyto rozpory hrozily stálým nedorozuměním také vzhledem k tomu, že vedle v Německu stoupala politická moc Hitlera...“

Bylo to tedy spíš obráceně, naznačoval Kislinger; Preiss situaci uklidňoval a snažil se o vytvoření takových hospodářských podmínek, které by německé průmyslníky od zájmu o spolupráci s Hitlerem odradily. Podobným způsobem Kislinger komentoval také další části připravované obžaloby.

Obdobně, v Preissův prospěch, vyzněly také výpovědi Oldřicha Steklého a Vlastimila Šádka. Zejména Šádek potvrdil, že Preisse v kritické době před Mnichovem i po něm pokládal vždy za upřímného Čecha a dobrého občana: „Vůči Němcům byl tvrdý, avšak dodržoval úmluvy.“

Byly však nějaké výpovědi vůbec důležité? Komunisté připravovali proces politický, ne právní, a Preiss pro ně byl odsouzený už předem. Noviny v osvobozené vlasti v tomto ohledu spustily jednohlasý chór: ministr informací Václav Kopecký označil Preisse za hlavního reprezentanta „prohitlerovské, proněmecké, kapitulantské politiky zrádné české velkoburžoazie“ (Rudé právo 2. července 1946). Koneckonců i prezident Beneš byl znám tím, že od počátku svého londýnského exilu vystupoval s názorem, že se nesmí opakovat stav z doby první republiky, kdy podle něj dr. Preiss a Živnobanka diktovali státu vlastní podmínky a průmyslové kolosy v republice prosazovaly své zájmy; Beneš byl přesvědčen, že doba hospodářského liberalismu je definitivně pryč a budoucnost státu spočívá v centrálně řízeném hospodářství.

Preiss se tedy měl stát symbolem překonaného zla minulosti, zla kapitalismu. Psalo o tom ostatně ještě poúnorové Rudé právo: „Po celé republice rozpínala Živnoban-

ka svá chapadla, vysávala dělníky, rolníky, živnostníky i své vlastní zaměstnance. Lámala stávky, vyhazovala na dlažbu, vládla celé republice a v nejkritičtějším okamžiku, v době Mnichova, ji společně s ostatními buržoazními zrádci vydala Hitlerovi.“

Jaroslav Preiss celý život vědomě provokoval a urážel komunisty a jiné marxisty s jejich rovnostářskými teoriemi, učením o třídní nenávisti a o (zostřujícím se) třídním boji. Sám tvrdil, že příčinou jeho úspěchu byla práce – zodpovědná, tvrdá práce. Koneckonců začínal ve stejné řadě s ostatními, nezdědil kapitál ani jiný majetek, jeho otec byl obyčejný venkovský soudní úředník. Syn, předurčený tak jako tolik jiných ztratit se v bezhlavé mase, jejího dvojsmyslného dobrodiní nikdy nevyužil – šel životem tvrdě, individualisticky, sám. Výjimečný osud, zvláště ve dvacátém století, které za svou bláhovou snahu zapomenout bázeň individua v náruči stmelujícího kolektivu draze zaplatilo.

I. Zrození bankéře

Studentským radikálem

Nuže, Jaroslav Preiss se narodil 8. prosince 1870 v Přestících, městečku pár kilometrů na jih od Plzně. Narodném domě na dnešním Masarykově náměstí je od prosince 1995 pamětní deska. Malý Preiss tam však s rodiči žil jen dva měsíce, než se odstěhovali, takže se Přestice dodnes pyšní spíš dvěma jinými rodáky – skladatelem Janem Jakubem Rybou a mecenášem Josefem Hlávkou.

Rodina pak žila v Domažlicích, kde Preissův syn vychodil nejdřív pět roků obecné školy a pak osmileté gymnázium. O jeho dětství se dochovalo málo svědectví; příznačná je zřejmě scéna, kterou popsala sestřenice Marie Thumserová v blahopřání k Preissovim šedesátinám. Jako dítě prý navedla malého Jaroslava, aby poprosil místního obchodníka Báru o bonbony, a když je dostal, odmítl se s ní rozdělit. Mělo jít o zrození bankéře? Thumserová o tom nespekulovala, pamatovala si jen, že když chtěla Jaroslavovi cukrlata vzít, dal se do takového křiku, že přišla teta a dala jí výprask. Za Preissův první úspěch na finančním poli považovala něco jiného: když dědeček z matčiny strany Rassl jednou na výročním trhu nechal nastoupit všechna vnoučata do řady a každé z nich podělil čtyřmi krejcarey.

Co se týče vzpomínek na mládí, býval sám Preiss skoupý na slovo – když ho například koncem třicátých let, jako starce, přítel omladinář Antonín Hajn požádal o podklady k připravované knize pamětí, uvedl mu Preiss ke svým stře-

doškolským studiím jen datum závěrečných zkoušek (1889) a dvě stručné věty: „Maturitu jsem měl s vyznamenáním, leč zákonné mravy. Z různých politických příčin.“

Přitom domažlické roky pro něj nepochybně byly důležité – na přelomu osmdesátých a devadesátých let devatenáctého století tam v různých ročnících studovali pozdější kněz a spisovatel Jindřich Šimon Baar, filozof Emanuel Rádl nebo už zmíněný lékař Josef Pelnář. S většinou z nich Preisse spojilo přátelství na celý život – s Baarem si dopisoval ještě o čtyřicet let později a dávno po jeho smrti, v roce 1939, kdy už sám nepůsobil ve funkci vrchního ředitele Živnostenské banky, zařídil spisovatelově neteři Hanči Baarové, začínající novinářce, slušné místo, kde si mohla vydělat na psací stroj.

Na gymnáziu v chodském, tudíž převážně českým živlem žijícím městě se Preiss v osmdesátých letech devatenáctého století ocitl uprostřed místního vlasteneckého, především studentského života. Vášnivě rád četl, dostal tedy na starost školní knihovnu a archiv akademického spolku Chod. Co se četbou dozvěděl, to si nenechal pro sebe, takže prý prvně mluvil na veřejnosti o politice už jako sextán. Profesor Voborník, ve své době uznávaný literární kritik, vedl svého žáka k zájmu o literaturu, a tak se Preiss stal redaktorem školního časopisu *Lípa*, ve kterém sám často publikoval – mimo jiné expresivně laděný milostný příběh *Vesnický poeta*. Námětem byla láska chudého mladíka k dceři bohatého rychtáře – který poté, co se o dceřiných spádech dozví, vyžene mladíka z vesnice. Ten si potom v lese zbuduje podivuhodný přístřešek, ve kterém celkem spokojeně chřadne, prodchnut vzpomínkami na nešťastnou lásku, až nakonec – pod starým dubem – zahyne. Nad mladíkovou rakví rychtářka nečekaně sdělí vesničanům, že je mladíkovou matkou, načež v rychlém sledu umírá žalem nejdřív ona sama a po ní i její dcera.

Z rodiny zůstává naživu jediný rychtář, jehož útěchou může být snad jenom to, že zabránil hrozícímu incestu.

Rané literární pokusy mladého Preisse jsou zajímavé nejen pro svou odzbrojující naivitu. Vzhledem k tomu, že je psal budoucí bankéř, zaujme i nepřehlédnutelné vidění světa v polaritě bohatých a chudých. Sedmnáctiletý Preiss stál jednoznačně na straně venkovské chudiny, jak dokazuje i torzo románu *Bouřné vlny*, publikované v hektografovaném měsíčníku *První vzlety*, který Preiss vydával se svým spolužákem Baarem.

Děj *Bouřných vln* se odehrává v Praze – jednak mezi zbohatlickou smetánkou, jejíž rozmařilý život mladistvý autor zavrhuje, jednak v prostředí živořícího proletariátu, za který naopak bije jeho srdce. Vlastní děj tvoří pletky boháčů s divadelními sboristkami. Jednou z nejvíc odsouzeníhodných postav v autorově podání je majitel továrny Seidl; naopak v podstatě jediným, kdo dokáže myslet také na jiné věci než na svůj chtíč, je mladý a inteligentní spisovatel Vysocký, nepochybné autorovo alter ego. Bohužel, než se románová zápleтка mohla plně rozvinout, museli Preiss s Baarem vydávání *Prvních vzletů* zastavit, protože se provalilo, že k tisku zneužívají školní hektograf.

Na podzim 1889 odešel ještě ne devatenáctiletý Preiss do Prahy studovat práva. Co bylo v Domažlicích filtrováno vzdáleností od centra a maloměstskými poměry, mohlo teď propuknout naplno. Ještě téhož roku se stal členem literárního a řečnického spolku Slavia, který přes proklamovanou nepolitichnost sdružoval ty nejbojovnější zástupce českých akademiků. Spolek vznikl už v roce 1869 a prvních dvacet let existoval ve stínu rozhodující organizace českých studentů, Akademického čtenářského spolku. Ten však byl v srpnu 1889, pár týdnů před Preissovim příchodem do Pra-

hy, rakouskými úřady rozpuštěn, takže na jeho místo postoupila Slavia. Už počátkem listopadu 1889, kdy se konala její první valná hromada, měla Slavia 700 členů, většinou mladočesky, to znamená radikálně protirakousky orientovaných. Preiss, ačkoli věkem patřil k nejmladším, se do studentského hnutí okamžitě zapojil – jeho přítel (a čelný omladinář) Josef Škába později připomněl okamžik, kdy ani ne dvacetiletý student prvního ročníku Preiss definitivně vstoupil do veřejného života: stalo se 25. března 1890 v Domažlicích na valné hradě regionálního studentského spolku Chod. Preiss, v době prodchnuté spory o to, kterému spolku náleží ústřední vedení akademického hnutí, prosadil návrh, aby Chod přikl primát jeho milované Slavii. Nešlo jenom o malicherný spor o vedení, v sázce bylo víc: primát Slavie vyjadřoval kromě jiného i odpor proti kompromisnické politice staročeské strany – a koneckonců i právo na vydání majetku rozpuštěného Akademického spolku.

Ve Slavii byl Preiss několik let členem výboru a později krátký čas jejím předsedou. Šlo o léta, kdy ostrých a temperamentních politických vystoupení českých studentů lavinovitě přibývalo. Vývoj směřoval k vystoupení takzvané Omladiny a následnému soudnímu procesu s tímto uměle vytvořeným studentským hnutím. Preiss tak zažil novou generaci českých nacionalistů přímo ve stavu jejího zrodu. Šlo o generaci, která se později rozhodujícím způsobem podepsala na provedení převratu v říjnu 1918 a na vzniku samostatné republiky. Samotnému Preissovi se vzpomínka na činnost v pokrokovém hnutí transformovala do pocitu přátelství. „Jest krásno a milo zříti,“ napsal v roce 1924, „jak omladináři, dnes většinou mužové šedivých hlav, zůstali věrni velikým ideám svého mládí, přesvědčení, že muže nic tak nešlechtí jako poctivá práce ve prospěch národa a vlasti.“

Pokrokové studentské hnutí se od svých politických předchůdců lišilo zvýšenou kritičností k českému národu a jeho politikům; přálo si skoncovat s optimistickou smířlivostí generace otců a místo dohod s Vídní navrhovalo ostrou a radikální revoluční akci – s blížícím se novým stoletím přicházeli také Dostojevského „běsi“ a s nimi nové formy politického boje: demonstrace, politická vražda, atentát. V roce 1891 pokrokaři v Praze přes zákaz univerzity i policie uspořádali všeslovanský studentský sjezd, konali pravidelné tábory lidu, organizovali provolání a manifesty s vesměs velezrádným, nacionalistickým obsahem. Zároveň však bylo v hnutí také mnoho improvizace a naivity, jak koneckonců naznačuje i událost z dob, kdy Preiss už byl předsedou Slavie: měl tehdy opět přijet – nyní už jako hlava spolku – do Domažlic, aby tam podnikl družební výlet se členy bratrského Chodu. Dále vzpomíná profesor Pelnář: „Všichni jsme se těšili na slavnost a hlavně na ten kilometr cesty z domažlického nádraží do města pod vlajícím praporem Slavie a s hudbou. A v čele průvodu studentského měl jít Preiss (s kyticí!) a s ním, a to je hlavní, já (taky s kyticí!) jako starosta Chodu. Už jsem se v té slávě viděl!“ Věci však vzaly neslavný konec, jak také sám Pelnář uznává: „Ale dráha nepovolila slevu, a nevím už, co ještě do toho zasáhlo, a z výletu sešlo.“

Činnost pokrokového hnutí vyvrcholila v letech 1893–1894, kdy byl v důsledku pouličních nepokojů v Praze vyhlášen výjimečný stav, vředové hnutí pozatýkáni a v únoru 1894 na osm desítek z nich odsouzeno do vězení. Jaroslav Preiss mezi nimi nebyl; kritické měsíce strávil v Solnici v Orlických horách – částečně proto, aby se vyhnul perzekuci, zčásti kvůli přípravě na rigorózní zkoušky. Nebyl nikdy jakobínem jako K. S. Sokol nebo Alois Rašín; bral život věčně; na hnutí ho nepřitahovaly pouliční bouře samy, ale efekt, který přinesou. S řadou projevů

hnutí, jako třeba s manifestem České moderny z října 1895, ne-souhlasil. A konečně mu nelahodil ani okázale asketický život-ní styl většiny studentských vůdců – Josef Matoušek, pozdější významný politik národně demokratické strany, ve vzpomínce na Jaroslava Preisse v čele Slavie napsal: „My realisti, neodvislí, socialisti zle jsme na něho útočili; nevím již, oč tenkrát šlo, ale na to se pamatuji, že jsme jemu i jeho stoupencům vytýkali, že chodí jen na plesy a zábavy a že se nevěnuje vážné práci.“ Ač-koliv se tedy Preiss účastnil většiny dění, ze všech těchto důvo-dů do první garnitury radikálních vůdců nepatřil.

Jeho nejbližším spolupracovníkem byl v té době Jan Tře-bický, jehož život i později jako by kopíroval život Preissův: oba byli stejný ročník, Třebický zemřel jen o dva roky dřív (1944), také on psal do *Radikálních listů*, za první světové války se zúčastnil odboje a po ní byl v Československu stejně jako Preiss důležitým hospodářským činitelem – preziden-tem Obchodní a živnostenské komory a předsedou správ-ních rad důležitých podniků. Dalšími Preissovými kolegy a spolupracovníky byli budoucí primátor Prahy Karel Baxa, budoucí předseda Poslanecké sněmovny ve svobodném Čes-koslovensku František Tomášek, budoucí předseda Senátu František Soukup a dlouhá řada dalších. Na prvním místě mezi nimi byl budoucí ministr financí, tvůrce českosloven-ské měny a Preissův intimus Alois Rašín, mimo jiné spolu-žák na právnické fakultě, kde promoval v roce 1891.

Do politiky

Preissova generace dospívala rychle, už během univerzitního studia bylo jasné, kdo je kdo, a přátelství, která vznikala, se často uzavírala na celý život – o nevraživostech to ostatně platilo také. Preiss promoval v roce 1893 a potom ještě krátce studoval v Heidelbergu a Paříži. Výrazem jeho postavení ve studentském hnutí byla volba starostou důležitého právnického spolku Všehrd v roce 1895 – bylo mu necelých pětadvacet let, měl za sebou studia práv, národohospodářství a sociologie i jednoroční vojenskou službu v rakouské armádě. Před ním ležela – jak věřil – advokátní kariéra.

Zatím se však zabýval spíš politikou. Ze svého vinohradského bytu učinil místo schůzek studentů v době perzekucí následujících po procesu s Omladinou. Rašín a spol. byli ve vězení a v této ponuré atmosféře se Preiss spolu s Baxou, Tomáškem, Aloisem Hajnem a dalšími staral o vydávání *Radikálních listů*, státoprávně orientovaného pokrokařského časopisu. Když v něm zřizoval svou první hospodářskou rubriku, kterou pak psal pět let, netušil, že mu právě tato práce přinese všeobecné uznání a uvede ho do velkých novin a nakonec do Živnostenské banky; netušil, že s profesí novináře se nerozloučí ani později, kdy zejména jeho brilantní expozé ve správních radách a na valných hromadách banky nezapřou mnohaletou tvrdou formulační a analytickou průpravu v novinách.

Jako celek mělo pokrokové hnutí hlavně národnostní požadavky, jeho jednotlivé proudy se však mezi sebou brzy lišily i v názorech na sociální otázky. Zatímco jedna část hnutí, zastoupená Antonínem Hajnem, podporovala dělnické požadavky na účast sociální demokracie v říšské radě, směr reprezentovaný Rašínem a Sokolem (a tedy také Preissem)